

Zoals een mooie maar onbetrouwbare vrouw?
De vroegmoderne vertalingen van
Justus Lipsius'
Monita et exempla politica (1605)

door

Erik DE BOM*

La plus vree espece d'imitation, c'est de traduire.
(Jacques Peletier du Mans, *Art poétique*, 1555)

Abstract

In 1605 the Dutch humanist Justus Lipsius published his last political work, *Monita et exempla politica*, which served as an illustration of his more famous *Politica* (1589) and which was dedicated to Archduke Albert of the Southern Netherlands. In this article I present the various early modern translations of this mirror-for-princes. Thereby attention is especially paid to the context in which these translations functioned, the aims of the translators, and the audience for which their work was intended. Lastly, an analysis is given of the way(s) in which the various translators rendered Lipsius's *Monita* in the vernacular. This overview may be of crucial importance for the study of the reception of the *Monita*, since the history of the Latin original is not necessarily similar to that of the vernacular versions.

Vertalingen en vrouwen: men zou niet meteen een verband verwachten. De Franse filosoof en schrijver Gilles Ménage (1613-1692) daarentegen zag duidelijk wel een vergelijkingspunt. In zijn oordeel over de

* Deze bijdrage kwam tot stand binnen het Leuvense onderzoeksproject *Macht en moraal, vorst en volk: Justus Lipsius' Monita et exempla politica (1605) als brug tussen politieke filosofie en het ideaal van de christelijke vorst* dat onder leiding staat van Jan Papy en Toon Van Houdt (FWO G 0344.06 – OT 05.18). Meer informatie over dit project vindt men op de website <http://www.arts.kuleuven.be/sph/Monita.htm> of in Erik DE BOM – Marijke JANSSENS, 'Power and Passion, Prince and People. Justus Lipsius' *Monita et exempla politica* (1605) as a Bridge Between Political Philosophy and the Ideal of the Christian Ruler', *Neulateinisches Jahrbuch. Journal of Neo-Latin Language and Literature*, 8 (2006), 373-377.

Graag dank ik prof. dr. Toon Van Houdt (K.U.Leuven) voor zijn waardevolle suggesties bij een eerste versie van dit artikel.

vertalingen van de humanist Perrot Nicolas d'Ablancourt (1606-1664) stelde hij: "Elles [les traductions] me rappellent une femme que j'ai beaucoup aimé à Tours, et qui était belle mais infidèle." Aan deze boude uitspraak danken we de sindsdien gangbare term 'belles infidèles'.¹ Vroegmoderne vertalingen konden inderdaad zeer vlot en mooi geschreven zijn, maar de maatstaven die deze vertalers hanteerden verschillen wel degelijk van die die heden ten dage gevolgd worden.² Niet alleen pasten ze regelmatig de stijl aan, ze schrokken er ook niet voor terug passages te herschrijven, te schrappen of zelfs toe te voegen. Sommigen gingen hier zo ver in en sleutelden – meestal zonder enige aanwijzing – dermate aan de brontekst dat de vraag gesteld kan worden in welke zin nog gesproken kan worden van vertalingen *stricto sensu*.

De vertaling die Thomas Hobbes (1588-1679) op het einde van zijn leven maakte van Homerus' *Ilias* en *Odysee* bijvoorbeeld verschilt in heel wat passages duidelijk van het origineel.³ Niet dat hij de capaciteiten niet had om een getrouwe weergave te bieden van het Grieks, maar naar zijn oordeel diende Homerus op enkele punten herschreven te worden en 'onschadelijk' gemaakt te worden. De Griekse dichter had zichzelf voorgedaan als een spreekbuis van de goddelijke openbaring en was niet in het minst vertrouwd met de ware principes van de moraal-filosofie. De vele uitspraken waarin burgers het gezag van hun leiders ondermijnen waren zonder meer onaanvaardbaar. Mocht Homerus de kennis gehad hebben die Hobbes op dat moment bezat, dan zou hij dezelfde aanpassingen doorgevoerd hebben die Hobbes in zijn plaats gemaakt heeft.

Een gelijkaardige werkwijze vinden we in de Latijnse vertaling die Hobbes zelf maakte van zijn meesterwerk *Leviathan*. De Latijnse tekst – verschenen in 1668, bijna twintig jaar na de originele publicatie in

¹ Vgl. Amparo Hurtado ALBIR, *La notion de fidélité en traduction*, Traductologie, 5 (Paris: Didier Erudition, 1990), p. 231.

² Voor een kort, maar goed overzicht van de vertaalpraxis in de vroegmoderne tijd, zie onder meer Peter BURKE, 'Cultures of Translation in Early Modern Europe', in Peter BURKE – R. Po-Chia HSIA (eds.), *Cultural Translation in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 7-38 (24-35) en Raymond VAN DEN BROECK, *De vertaling als evidentie en paradox*, Nieuwe Cahiers voor Vertaalwetenschap, 5 (Antwerpen: Fantom, 1999), pp. 25-44.

³ Zie in dit verband Eric NELSON, 'Translation as Correction: Hobbes in the 1660s and 1670s', in Martin J. BURKE – Melvin RICHTER (eds.), *Why Concepts Matter: Translating Political and Social Thought* (Leiden – Boston: Brill, te verschijnen). Ik dank professor Nelson (Harvard University – Dept. of Government) van harte om mij zijn tekst vóór publicatie ter beschikking te stellen.

1651 – bevat fragmenten die niet terug te vinden zijn in de Engelse tekst, die op zijn beurt enkele cruciale passages bevat die onvertaald zijn gebleven in de Latijnse versie. Uit angst dat hij zou worden beschuldigd van ketterse zienswijzen en beticht van subversiviteit ten overstaan van de monarchie, greep hij de gelegenheid van zijn vertaalwerk aan om zijn standpunten bij te stellen door bepaalde uitspraken toe te voegen of achterwege te laten. De ingrepen zijn zo drastisch dat zijn Latijnse *Leviathan* naar onze moderne criteria eerder bestempeld zou worden als een andere tekst dan een vertaling. Dat Spinoza (1632-1677) en Leibniz (1646-1716) Hobbes' politieke ideeën via deze Latijnse *Leviathan* in plaats van de Engelse leerden kennen, zegt niet alleen veel over de verspreiding van Hobbes' werk, maar heeft ook hun beeldvorming danig beïnvloed.

In deze bijdrage stel ik de vroegmoderne vertalingen voor van een politiek werk van een ander invloedrijk (politek) denker: de *Monita et exempla politica* (1605) van Justus Lipsius (1547-1606).⁴ Deze humanist is genoegzaam bekend: als scherp filoloog, eminent kenner van de oudheid en gezaghebbend filosoof genoot hij in heel Europa een gedegen reputatie.⁵ Vooral met zijn edities van Tacitus en Seneca, zijn dialoog over de standvastigheid (*De Constantia*) en zijn politiek handboek (*Politica*) verwierf hij grote bekendheid. De *Monita et exempla politica* is allicht minder bekend.⁶ Het is een vorstenspiegel opgedragen aan aartshertog Albrecht, waarin Lipsius zijn ideeën uit zijn eerder in Leiden verschenen *Politica* (1589) verduidelijkt met concrete richtlijnen (*monita*) en vele voorbeelden (*exempla*). Voor het merendeel

⁴ Voor een eerste, algemeen oriënterend overzicht van vertalingen van vroegmoderne politieke werken, zie Geoffrey P. BALDWIN, 'The Translation of Political Theory in Early Modern Europe', in *Cultural Translation in Early Modern Europe* (nt. 2), pp. 101-124.

⁵ Een recent en vlot lezend overzicht van Lipsius' levenswandel en zijn vele publicaties vindt men in Jeanine DE LANDTSHEER, *Lieveling van de Latijnse taal. Justus Lipsius te Leiden herdacht bij zijn vierhonderdste sterfdag*, Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, 72 (Leiden: Universiteitsbibliotheek Leiden – Scaliger Instituut, 2006).

⁶ Een goede voorstelling en analyse van de *Monita* vindt men in Marijke JANSSENS, 'De *Monita et exempla politica* (1605) en Lipsius' humanistische programma', in Jeanine DE LANDTSHEER – Pierre DELSAERDT (eds.), *Iam illustravit omnia. Justus Lipsius als lievelingsauteur van het Plantijnse Huis* (Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, 2006 [= De Gulden Passer, 84]), pp. 201-220 en Marijke JANSSENS, 'Virtue, Monarchy and Catholic Faith. Justus Lipsius' *Monita et exempla politica* (1605) and the Ideal of "Virtuous Monarchy"', in Heinrich C. KUHN – Diana STANCIU (eds.), *Ideal Constitutions in the Renaissance. Papers from the Munich February 2006 Conference*, Renaissance Intellectual History, 1 (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009), pp. 145-180.

bestaat het werk uit een opsomming van deugden die alle afzonderlijk kort toegelicht worden en rijkelijk geïllustreerd zijn met voorbeelden uit antieke, middeleeuwse en contemporaine bronnen.

Studie van de verschillende vertalingen van de *Monita et exempla politica* zal licht werpen op de vertaalpraxis uit de vroegmoderne tijd en regelmatig enkele vormen in kaart brengen van de manier waarop Lipsius' politieke denken werd gereciperd. Het bestaan van vertalingen op zich is in dit opzicht al een belangrijke indicatie, omdat ze aantonen dat er vanuit een bepaalde cultuur vraag was naar werken uit een andere cultuur. Maar de vertaler introduceert zijn brontekst ook op een bepaalde manier in zijn eigen cultuur, geeft er in zekere zin een interpretatie van en voert al dan niet bewust (grote) aanpassingen door. Terecht spreekt Umberto Eco over 'a shift, not between two languages, but between two cultures.'⁷ De vraag is hoe groot deze aanpassingen zijn. Tot zeer recent ging men binnen het onderzoeksdomein van de geschiedenis van het politieke denken al te gemakkelijk voorbij aan het verschijnsel van de vertaling, hoewel die van fundamenteel belang kan zijn.⁸ De geschiedenis van – in dit geval – Lipsius' *Monita* is niet noodzakelijk dezelfde als die van de versies van de vertalers. En dat kan – zoals we gezien hebben bij Hobbes' *Leviathan* – verstrekkende gevolgen hebben.

In de volgende paragrafen gaat de aandacht naar de context waarin de verschillende vertalingen functioneerden, de bedoelingen van de vertaler en het publiek dat hij voor ogen had. In een laatste deel komt de eigenlijke vertaalpraxis aan bod.

1. DE *MONITA ET EXEMPLA POLITICA* IN VERTALING: EEN OVERZICHT

In een periode van bijna twee eeuwen werden in totaal zes verschillende vertalingen van de *Monita et exempla politica* gemaakt in vijf talen (Frans, Nederlands, Italiaans, Pools en Russisch), waarvan de Russische nooit gepubliceerd is. Het valt op dat niemand een Spaanse versie bezorgde, hoewel de Zuidelijke Nederlanden nauw verbonden waren

⁷ Umberto ECO, *Experiences in Translation*. Translated by Alastair McEwen, Toronto Italian Studies (Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2008 [= 2001]), p. 17.

⁸ Vgl. J. G. A. Pocock, 'The Concept of a Language and the *métier d'historien*: Some Considerations on Practice', in Anthony Pagden (ed.), *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Ideas in Context, 4 (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), pp. 19-38 (p. 20).

met het hof in Madrid. In tegenstelling tot de *Politica* verschenen er ook geen Engelse en Duitse vertalingen van de *Monita*. Wie de vertalers waren, is niet altijd te achterhalen; in sommige gevallen hebben we zelfs niet veel meer dan een naam. Maar onder hen bevinden zich ook twee grote auteurs: Jean Baudoin (ca. 1584-1650) en Jan Hendriksz. Glazemaker (1619 of 1620-1682). Baudoin was lid van de pas door kardinaal Richelieu opgerichte Académie Française (1635), voerde de titel van koninklijk geschiedschrijver en bezat een uitzonderlijke talenkennis.⁹ Op zijn naam staan meer dan honderd werken, niet alleen vertalingen, maar ook werk van eigen vinding en teksten die hij verzorgde als uitgever. Glazemaker mag er zich op beroemen één van de productiefste vertalers te zijn geweest uit het vroegmoderne Europa¹⁰: bijna zeventig werken heeft hij op zijn conto staan, waaronder het nagenoeg volledige oeuvre van René Descartes, de *Essais* van Michel de Montaigne en de *Opera Posthuma* en het *Tractatus theologico-politicus* van Baruch de Spinoza.

De eerste vertaling van de *Monita* rolt één jaar na het verschijnen van het origineel van de persen in Frankrijk. Ze is van de hand van Nicolas Pavillon, een man over wie niets bekend is.¹¹ Hij zou de grootvader zijn van de gelijknamige bisschop van Alet (1597-1677). Bijna een halve eeuw na Pavillons vertaling bezorgde Baudoin in 1650 een nieuwe Franse versie onder de titel *Le Prince Parfait*, die drie jaar later een tweede druk kende.¹² Net zoals dat voor de *Politica* het geval was, is Frans de taal waarin meteen na publicatie van het origineel vertalingen worden gemaakt. Ook is het de taal waarin het aantal edities het hoogst is. Had Maarten Everart ervoor gezorgd dat de Nederlandse

⁹ Algemene informatie over leven en werk van Baudoin vindt men onder meer in Emmanuel BURY, 'Jean Baudoin (1584-1650), témoin de la culture baroque et pionnier du classicisme', *XVIIe siècle*, 216 (2002), 393-396 en Laurence PLAZENET, 'Écrivain et honnête homme: pour un portrait de Jean Baudoin', in *Jean Baudoin. L'Histoire Nègrepontique*. Editée et présentée par Laurence PLAZENET, Sources Classiques, 13 (Paris: Honoré Champion, 1998), pp. 29-76.

¹⁰ *Biographica* over Glazemaker vindt men onder meer in G. G. ELLERBROEK, 'De zeventiende-eeuwse vertaler J. H. Glazemaker', *Levende talen*, 197 (1958), 657-663 en Caroline Louise THIJSSSEN-SCHOUTE, 'Jan Hendrik Glazemaker, de zeventiende eeuwse aartsvertaler', in eadem, *Uit de Republiek der Letteren. Elf studiën op het gebied der ideeëngeschiedenis van de Gouden Eeuw* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1967), pp. 206-261.

¹¹ De titel van zijn vertaling is *Les Conseils et les Exemples Politiques de Iuste Lipse. Divisez en deux Livres. Touchant les Vertus & les Vices des Princes* (Paris: s.n., 1606).

¹² De volledige titel luidt *Le Prince Parfait, et ses qualitez les plus eminentes. Avec des conseils et des exemples Moraux et Politiques. Tirez des Oeuvres de Iuste-Lipse, et des plus celebres Auteurs anciens et modernes, qui ont écrit de l'Histoire universelle. Par I. Baudoin* (Paris: Cardin Besongé, 1650).

lezers de *Politica* onmiddellijk na verschijnen ook in hun volkstaal konden lezen, dan is het voor de *Monita* meer dan vijftig jaar wachten op Glazemakers *Staatkundige vermaningen en voorbeelden* (1657).¹³ In tegenstelling tot Everarts *Iusti Lipsy Politica* kende die geen herdrukken meer. De volgende vertaling van de *Monita* zag een vijftien jaar later het licht in 1673. Het is de Italiaanse *Avertimenti et Esempi Politici* van Sisto Pietralata¹⁴, een priester van wie verder niets bekend is. Hierna is het wachten tot 1790, wanneer Wojciech Baczyński zijn Poolse *Justus Lipsius' politieke opmerkingen en voorbeelden van deugden en gebreken van grote mensen. Uit het Latijn naar de vaderlandse taal vertaald, in twee delen opgedeeld* uitbrengt.¹⁵ Enige biografische informatie over Baczyński is – wederom – niet voor handen. In tussentijd had Simon-Pjotr Kokhanovskij, een ongehuwde priester uit het Mikhailovskij-klooster in Kiev, professor aan de Kiev Mohyla Academie en een goede relatie van Theophan Prokopovich (1681-1736), gewerkt aan een Russische vertaling.¹⁶ Ze moet in 1721 voltooid geweest zijn, maar verscheen, zoals gezegd, nooit in druk. Waarom niet, is niet bekend. In vertaling luidt de titel: *Politieke Aanmaningen en Voorbeelden door Justus Lipsius in het Latijn bijeengebracht uit verschillende geschiedschrijvers en nu in het Russisch te boek gesteld in 1721 dankzij de inspanningen van de celibataire priester Kokhanovskij*.¹⁷

¹³ *Justus Lipsius. Staatkundige Vermaningen en Voorbeelden die de Deughden en Zonden der Vorsten betreffen. Nieuwelijks door I. H. Glazemaker vertaalt* (Amsterdam: Pieter la Burg, 1657).

¹⁴ *Giusto Lipsio, Avertimenti et Esempi Politici libri due, che rimirano le Virtù e Vitii de'Principi, tradotti nella nostra lingua dal P. Sisto Pietralata da Visso. Aggiunte all'Indice de Capi un copiosissimo di detti, e fatti de'Principi, ed'altre cose notabili. All'Illustriss[imo] et eccellentiss[imo] Sig[niore] D. Maffeo Barberini* (Roma: Per il Successore al Mascardi, 1673). Deze Italiaanse vertaling wordt niet vermeld in Ferdinand VAN DER HAEGHEN – Marie-Thérèse LINGER (eds.), *Bibliotheca Belgica. Bibliographie Générale des Pays-Bas*, 7 vols. (Bruxelles: Culture et Civilisation, 1964-1975), III, 1005-1010. Ze is wel opgenomen in Gert O. VAN DE KLASHORST – Hans W. BLOM – Eco O. G. HAITSMAN MULIER, *Bibliography of Dutch Seventeenth Century Political Thought. An Annotated Inventory, 1581-1710*, *Bibliotheca historico-politica*, 1 (Amsterdam: Apa – Holland University Press, 1986), p. 12.

¹⁵ *Justa Lipsyusza Uwagi i Przykłady Polityczne o Cnotach i Ułomnościach Wielkich Ludzi Z Łacińskiego na Oczysty Jezyk przetłumaczone, i na dwie Cześci Podzielone* (W. Berdyczowie: W. Drukarni J. K. Mci i Rzplitey, 1790).

¹⁶ De biografische sprokkels zijn afkomstig uit Olga E. NOVIKOVA, 'Lipsius in Russia in the First Half of the 18th Century', in Gilbert TOURNOY – Jeanine DE LANDTSHEER – Jan PAPY (eds.), *Iustus Lipsius. Europae lumen et columnen. Proceedings of the International Colloquium, Leuven 17-19 September 1997*, *Supplementa Humanistica Lovaniensia*, 15 (Leuven: Leuven University Press, 1999), pp. 124-140 (p. 130).

¹⁷ *Uveshchaniya i priklady politicheskije ot razlinchnykh istorikov Justom Lipsijem na latinском jazyke sobrannyje, a nyme tschanijem ijeromonakha Kokhanovskogo rossijskim jazykom napisanyje leta 1721.*

2. DE VERTALINGEN IN CONTEXT

2.1. *De Monita als complement van de Politica*

Als enige vertaler doet Sisto Pietralata precies uit de doeken hoe hij ertoe kwam de *Monita* te vertalen:

Tijdens de uren die men toestaat voor enige verlichting van de taken van ons Heilig Instituut, wierp ik een blik op enkele zeer erudiete werken van deze Lipsius die vervat zijn in twee grote banden. Daaronder bevonden zich de zes boeken – echt boeken van goud – over de politieke domeinen, oftewel de Staatsrede, die vertaald zijn door de heer Cati van Ferrara.¹⁸ Ik begon deze twee te lezen die onlosmakelijk verbonden zijn met de zes. Ze brachten me in verrukking en, nog aangespoord door de vertaling van de zes, zette ik me met mijn weinige capaciteiten en met geen andere gedachte dan een deugdzame behandeling aan het vertaalwerk.¹⁹

Pietralata mag dan al toevallig Lipsius' werken onder ogen gekregen hebben, hij was zich maar al te goed bewust van de nauwe band tussen de *Politica* en de *Monita*. Zijn vertaling was uitdrukkelijk bedoeld als complement bij de door Hercole Cati verzorgde versie van de *Politica* zodat nu beide politieke werken als één geheel in het Italiaans toegankelijk waren.²⁰

Pietralata doet meer dan alleen maar de ontstaansgeschiedenis van de *Avvertimenti et Esempi Politici* verhalen. Hij stuurt meteen ook de lectuur van de lezer. Zoals bekend heeft Lipsius naar aanleiding van enkele

¹⁸ De vertaling waarop Pietralata doelt, is de Italiaanse versie van de *Politica: Della politica overo del governo di Stato libri sei di Giusto Lipsio; tradotti di Latino in volgare, & ampliati con dottissime annotazioni dal già Sig. Cavalier Hercole Cati [...]* (Venetia: Angelo Righettini, 1618). Zie hierover ook Jean-Louis FOURNEL, 'La diffusion de la pensée politique de Juste Lipse en langue vulgaire dans l'Italie de la première moitié du XVIIe siècle', in Christian MOUCHEL (ed.), *Juste Lipse (1547-1606) en son temps. Actes du colloque de Strasbourg, Colloques, congrès et conférences sur la Renaissance*, 6 (Paris: Honoré Champion, 1996), pp. 479-501.

¹⁹ *Avvertimenti et Esempi Politici* (n. 14), pp. [§5^v]-§6: 'Nelle hore, che si concedono à qualche sollievo dalle fatiche del nostro Santo Istituto, havendo io scorse alcune delle opere eruditissime di esso Lipsio, che in due gran Tomi contengono; e tra di esse i sei libri (libri veramente d'oro) di Dommi Politici, o sieno Ragion Civile, e dal Cavalier Cati Ferrarese tradotti, passai a leggere questi due, che vanno alli sei inseparabilmente congiontu; e si mi diletтарono, che spronato ancora dalla traduzione delli sei, mi applicae colla mia poca capacità; e senz' altro pensiero, che d'un Virtuoso trattenimento, à tradurli.'

²⁰ In 1677 maakte Pietralata zelf nog een vertaling van de *Politica* die hij liet inbinden met die van de *Monita*. Daarbij voegde hij ook een Italiaanse versie van *De una religione*, een kort werkje waarin Lipsius enkele standpunten uit de *Politica* verduidelijkte en verdedigde.

le controversiële hoofdstukken in de *Politica* over de relatie tussen kerk en staat en het gebruik van bedrog veel tegenkanting gekregen van (onder meer) het Vaticaan. Aanpassingen waren vereist indien Lipsius zijn handboek niet op de *Index* wilde zien verschijnen.²¹ Opdat er niet de minste twijfel zou bestaan, presenteerde Pietralata het werk nu in de dedicatie als 'la vera Politica, che non devia dalla Pietà Christiana' en in het voorwoord aan de lezer als 'un volume di Christiana Politica'. Ook al wijkt Lipsius in de *Monita* nergens af van de door de Kerk voorgeschreven richtlijnen en veroordeelt hij bijvoorbeeld openlijk de leer van Machiavelli²², toch had hij zijn vorstenspiegel niet als 'christelijk' voorgesteld. Dat was een expliciete interpretatie van Pietralata.

2.2. Monarchie en de voorbeeldrol van de vorst

Lipsius' *Monita et exempla politica* was een vorstenspiegel die onmiskenbaar functioneerde in een monarchale context. Ook bij de meeste andere vertalingen vindt men die terug. Voornoemde vertaling van Pietralata was opgedragen aan Maffeo Barberini, een achterneef van de 'grote' Maffeo Barberini, de latere paus Urbanus VIII – volgens de aanduidingen op de titelpagina een vooraanstaande lokale heerser. Pavillon voegde geen nieuwe dedicatiebrief toe aan zijn *Les Conseils et les Exemples Politiques de Iuste Lipse*, maar over de context hoeft niet de minste twijfel te bestaan. Frankrijk was een uitgesproken monarchie die meer en meer evolueerde tot een absolutistische constitutie. Op het moment dat Pavillon zijn tekst publiceerde, regeerde Hendrik IV (1553-1610). Baudoin van zijn kant richtte zich in zijn opdrachtbrief expliciet tot de Franse koning – toen Lodewijk XIV (1638-1715). Hij noemt de latere zonnekoning het origineel van een schilderij waarvan hij slechts een kopie biedt.²³ De voorbeeldrol van de vorst die Lipsius

²¹ Zie voor deze controverse Jan WASZINK, 'Introduction', in *Justus Lipsius. Politica. Six Books of Politics or Political Instruction*. Edited, with Translation and Introduction by Jan WASZINK, Bibliotheca Latinitatis Novae, 5 (Assen: Van Gorcum, 2004), pp. 3-213 (120-124 en 173-190). Zie verder over deze kwestie onder meer de correspondentie tussen Lipsius en Francesco Benci (1542-1594) in ILE VI (= *Iusti Lipsii Epistulae*, uitgegeven door de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor wetenschappen en kunsten).

²² Zo deed hij in *Monita et exempla politica*, 1, 7: 'Iustus probusque esto: et ex profunda mente pullulabunt honesta, et utilia, consilia. Ne enim ista separemus: non inquam Honestum ab Utili. et errat ab Italia doctor, qui ducit alio.' Ik citeer de tekst naar de *editio princeps* uit 1605: *Iusti Lipsii Monita et Exempla Politica. Libri duo, qui Virtutes et Vitia Principum spectant* (Antverpiae: ex Officina Plantiniana, 1605), p. 46.

²³ *Le Prince Parfait* (nr. 12), dedicatie: 'Voicy la Copie d'un Tableau dont VOSTRE MAIESTÉ se peut dire l'Original veritable.'

zozeer benadrukt had, behandelt Baudoin uitgebreid in een nieuw toegevoegd 'discours servant de preface' waarin hij een opsomming geeft van alle kwaliteiten waarover een heerser moet beschikken:

Men moet er dus niet aan twijfelen dat de VORST dienst doet als een spiegel voor zijn onderdanen, al die keren dat hij hen onderricht door zijn voorbeeld en niets doet dat zijn gezag over hen onwaardig is en niet past bij zijn titel van 'soeverein'.²⁴

Niet toevallig spreekt hij in de dedicatie over Lodewijk als de zon (le Soleil) onder de vorsten waarvan de onderdanen alleen maar gelukzalige invloed zullen ondergaan.

Dezelfde typisch Lipsiaanse thematiek komt aan bod in Baczyński's dedicatie aan de Russische maarschalk en staatsman Grigori Potemkin (1739-1791). Zijn positie is goed te vergelijken met die van Albrecht. Als minnaar en gouverneur-generaal van Catharina de Grote (1729-1796) bekleedde hij weliswaar vele vooraanstaande posities, maar niettemin bleef zijn macht ondergeschikt aan die van de tsarina, net zoals ook Albrecht afhankelijk bleef van het Spaanse hof. Baczyński wijst niet alleen op zijn voorbeeldrol, maar brengt ook Lipsius' impliciete boodschap – lees: lof – onder woorden:

Het is kennelijk de voorbestemming van Zijne Prinselijke Hoogheid dat al wat ooit beroemde en schitterende lieden te beurt is gevallen, uiteindelijk ook Uw deel wordt. Een boek over de deugden en gebreken van grote mannen uit de zestiende eeuw, door Justus Lipsius in het Latijn geschreven, door hem opgedragen aan de Oostenrijkse aartshertog Albrecht, en door mij naar het Pools omgezet, opdat het in alles de intenties van de auteur zou volgen, komt, zowel door de hoge rang van zijn geschrift als door de oorspronkelijke opdracht voor de aartshertog, Zijne Prinselijke Hoogheid ten zeerste toe. Als we immers een blik werpen op de daden van Zijne Prinselijke Hoogheid, dan lijken die de wereld met verstomming te slaan, aangezien het gelukkige lot dat alles wat gedurende vele eeuwen aan vele helden te beurt is gevallen in één persoon, de uwe, heeft samengebracht. Daarbij verbleekt de grootsheid van vele anderen, omdat U deze vooral aan uw persoonlijke deugden en bijgevolg aan uzelf te danken hebt, een feit zo zeldzaam dat het de levenden in verrukking brengt en het nageslacht jaloers maakt, omdat

²⁴ Ik gebuikte hiervoor de editie van 1653: *Les Conseils et les Exemples Moraux* (voor de volledige titel, zie noot 39), *Discours servant de preface*, fol. [é^v]: 'Il ne faut donc pas douter que le PRINCE ne serve de Miroir à ses Sujets, toutes les fois qu'il les instruit par son Exemple, ne faisant rien qui ne soit digne de l'Autorité qu'il a sur eux, et du haut titre de Souverain.'

de achttiende eeuw zo iemand kent die in zijn eigen vaderland door zijn vele werken als zeer rechtvaardig bekend staat, in de hele wereld erg beroemd is en terecht geliefd wordt door de gehele mensheid.²⁵

In deze opdrachtbrief is Potemkin de nieuwe Albrecht geworden. Alle besproken deugden waarin beroemde personages afzonderlijk hebben uitgeblonken, ziet men verenigd in zijn persoon. Ook al valt diens naam nergens in de hoofdtekst, alle lof komt wel degelijk aan hem toe. De lezer wordt geacht de indirecte en impliciete vergelijkingen te expliciteren. Hij kan even goed de levenswandel van de prins (aartshertog) voor ogen houden in plaats van het hele boek door te nemen. Die maakt als levend voorbeeld de *Monita* in zekere zin overbodig.

Hoewel Baczyński's dedicatie volledig in Lipsiaanse zin is opgevat, moet een opmerking gemaakt worden over de keuze van zijn geadresseerde. Hij kiest als Pool namelijk voor een vooraanstaande Rus op een moment dat de relaties tussen Polen en Rusland niet echt rooskleurig waren.²⁶ Polen ging meer en meer een eigen koers varen, maar Rusland is ten tijde van Catharina de Grote en Potemkin altijd zeer nauw betrokken gebleven bij die verwickelingen. Verschillende adellijke families in Polen hadden goede connecties met Russische vooraanstaande families en een aantal Russische adellijken hadden directe belangen in Polen. Ondanks de eigenzinnige koers van Stanisław August Poniatowski, de toenmalige Poolse koning en aanvankelijk een protégé van Catharina, bleven velen verknocht aan de contacten met de Russen en riepen ze op kritieke momenten ook hun hulp in. Allicht behoorde Baczyński (al dan niet als spreekbuis) tot één van deze groepen en was de opdracht van zijn Lipsius-vertaling aan Potemkin een middel om zich van Russische steun te verzekeren. Misschien hoopten ze wel dat de Russische generaal als rechterhand van de tsarina de nieuwe koning van Polen zou worden. Het door Lipsius geschetste ideaalbeeld – waaraan Potemkin uiteraard perfect voldeed – kon daarbij alleen maar een steun in de rug zijn.

²⁵ *Justa Lipsyusza Uwagi i Przykłady Polityczne*, dedicatie. Met veel dank aan professor Kris Van Heuckelom (K.U.Leuven – Slavische Studies), die bereid was de Poolse tekst te vertalen.

²⁶ Zie bijvoorbeeld Norman DAVIES, *God's Playground. A History of Poland*, 2 vols (New York: Columbia University Press, 1982), 1, 159-546.

2.3. *De Monita als geschiedkundig compendium*

Kokhanovskij heeft zijn Russische vertaling nooit gepubliceerd. Een dedicatie heeft hij blijkbaar niet geschreven. Wie de opdracht gegeven zou kunnen hebben, is niet duidelijk: de autoriteiten, Peter de Grote zelf? Hoe dan ook kan men niet voorbijgaan aan het klimaat van het sterk centralistische bewind van de tsaar. Maar deze absolutistische context is van ondergeschikt belang voor een goed begrip van Kokhanovskij's werk. Hij valideerde de *Monita* immers niet zozeer om zijn politieke theorie, maar zag het in de eerste plaats als een compendium van geschiedkundige wijsheid.²⁷ Dat is de reden waarom hij het vertaalwerk op zich nam: de historische waarde. Als spiegel van het leven is geschiedenis voor iedereen een nuttig instrument om het leven in te richten. Vooral met betrekking tot staatsaangelegenheden kan zij grote diensten bewijzen waardoor zij vooral – maar niet uitsluitend – voor bestuurders van grote waarde is. Kokhanovskij sluit zich hiermee in het algemeen aan bij de humanistische traditie uit de late zestiende en zeventiende eeuw die een politieke lectuur van geschiedwerken en -documenten voorop stelde en niet noodzakelijk verbonden was met een monarchale constitutie.

2.4. *Van monarchie naar republiek*

Glazemakers *Staatkundige vermaningen en voorbeelden* verscheen in een heel andere context dan de andere vertalingen. Hij leefde en werkte niet in een monarchie, maar in de jonge en zich snel ontwikkelende Republiek van de Verenigde Nederlanden. Wat kon de bedoeling zijn van de publicatie van een vorstenspiegel in dergelijke omstandigheden? Hoewel Glazemaker nergens meedeelt waarom hij de *Monita* vertaalde en tot wie hij zich daarmee richtte, is het toch mogelijk op basis van andere door hem vertaalde werken een beeld te vormen van de context van zijn *Staatkundige vermaningen en voorbeelden*.²⁸ Met name de *Disquisitiones Politicae* van de Leidse hoogleraar Marcus Zuerius Boxhornius (1612-1653) is in dit kader belangrijk, omdat het verschillende overeenkomsten vertoont met Lipsius' *Monita*.²⁹ Het is een

²⁷ Zie NOVIKOVA, 'Lipsius in Russia' (nt. 16), p. 132.

²⁸ Voor een uitgebreide studie van Glazemakers vertaling van Lipsius' *Monita* verwijs ik naar mijn bijdrage 'Een subtiele transformatie van Justus Lipsius' *Monita et exempla politica*? De *Staatkundige vermaningen en voorbeelden* van J. H. Glazemaker', *De Zeventiende Eeuw*, 24 (2008), 210-226.

²⁹ Zie voor de *Disquisitiones Politicae*, H. WANSINK, *Politieke Wetenschappen aan de Leidse Universiteit, 1575-±1650* (Utrecht: HES, 1981), pp. 49-51 en 98-100.

verhandeling waarin zestig politieke vraagstukken uit heel de geschiedenis zodanig worden besproken dat er algemene conclusies kunnen aan verbonden worden. In zijn 'Voorreeden' tot de vertaling beveelt Glazemaker de *Disquisitiones Politicae* van Boxhornius aan

daar in hy niet met algemene regelen en voorstellingen, maar door bijzondere voorbeelden zijn Lezer onderwijst, en als met de hand leid. En zeker, men vind hier de verborgenste grontreegels van Staat, de treffelijkste middelen van bestieringen, en bequame gelegentheit om zich in de bediening van heerschappijen op eens anders kosten t'onderwijzen.³⁰

Het is een ideaal werk, omdat de lezer de mechanismen van het politieke bedrijf en de zogenaamde *arcana imperii* (de geheimenissen van de staat) kan leren kennen op basis van wat anderen ondervonden en geleerd hebben.

De band met Lipsius' *Monita* is duidelijk: de vele historische voorbeelden zijn van grote waarde voor de scholing in de politiek. Anders evenwel dan Lipsius, reserveerde Glazemaker deze wijsheid niet alleen voor de vorst en zijn naaste medewerkers, maar wilde hij – zo schreef hij in het voorwoord tot zijn vertaling van de *Disquisitiones Politicae* – dat alle bestuurders en zelfs de 'onbeampte lieden' er kennis van hadden zodat ze allen bedacht zouden zijn op het welzijn van de staat. Dat de *Monita* een vorstenspiegel was, vormde hiervoor kennelijk geen probleem. Meer nog, dat het boek gebruikt kon worden als compendium van geschiedkundige voorbeelden waar iedereen lering uit kon trekken, werd in de hand gewerkt door de eigen opbouw ervan. Lipsius had het namelijk geconcipieerd als een *loci communes*-boek, waarbij de vele voorbeelden gerangschikt waren volgens onderwerp onder verschillende titeltjes.³¹ Zo kon de *Monita* perfect dienst doen in de Republiek.

3. ANDERE TAAL, NIEUWE CULTUUR, NIEUWE TEKST?

Vertalen is veel meer dan het overzetten van een tekst van de ene taal naar de andere. Er vindt een culturele assimilatie plaats die de brontekst op een of andere manier bij de lezers van de nieuwe cultuur

³⁰ *Disquisitiones Politicae, of Overwegingen van Staat en Bestiering; Bestaande in Zestig voorvallen van Staat. [...] Door Markus Swerius Boxhornius, in zijn leven Hoogleeraar in de hoge School te Leiden, in de Latynsche taal beschreven; en nu door J. H. Glazemaker vertaalt* (Amsterdam: Jan Rieuwertsz. – Pieter Arentsz., 1669), p. *4.

³¹ Zie hierover Ann MOSS, 'Monita et exempla politica as Example of a Genre', in Erik DE BOM et al. (eds.), *(Un)masking the Realities of Power. Justus Lipsius's Monita et exempla politica and the Dynamics of Political Writing in Early-Modern Europe*, Brill's Studies in Intellectual History (in voorbereiding).

brengt.³² ‘Lipsius onze taal doen spreken’³³, zoals Baudoin het uitdrukt, is dus geen vrijblijvende activiteit. Dat is het allerminst als de vertalers ook nog eens gaan ingrijpen in de tekst.

Van alle vertalingen van de *Monita* is die van Glazemaker de meest betrouwbare. Hij liet niets achterwege en voegde ook niets toe, zelfs geen nieuwe dedicatiebrief. De hoofdtekst is volledig; niet één voorbeeld ontbreekt. Ook alle parateksten werden door Glazemaker consciëntieus opgenomen.³⁴ In dezelfde volgorde vindt men na de dedicatiebrief ‘Aan de Deurluchtigste en Grootmachtigste, Vorst Albertus’ en de brief ‘Aan de Lezer’ de nuttige ‘Bladwyzer der Hoofddeelen, Vermaningen en Geschillen’. Ook Nicolas Pavillon veranderde niets aan de eigenlijke tekst, maar de begeleidende teksten heeft hij allemaal op een ‘table de chapitres’ na achterwege gelaten. In die zin heeft hij in tegenstelling tot Glazemaker de interpretatie meer beïnvloed doordat bepaalde interpretatieve sleutels – verwoord in de opdrachtbrief en de brief aan de lezer – ontbreken.

Pietralata wijdt enkele woorden aan zijn vertaalactiviteit. Lipsius’ werk is zo perfect en bijzonder dat zijn gebrekkige vertaling er geen afbreuk kan aan doen.³⁵ De reeksen voorbeelden zullen ook bij de lezer vele gelijkaardige gevallen oproepen, net zoals dat bij hem zelf het geval was. Hij heeft zich echter aan zijn taak gehouden en geen nieuwe voorbeelden toegevoegd. In plaats daarvan heeft hij een uitgebreide index voorzien voor het gemak van zijn lezers.³⁶ De waarde daarvan mag niet zonder meer onderschat worden, omdat die het werk op een snelle,

³² Vgl. Umberto ECO, *Mouse or Rat? Translation as Negotiation* (London: Phoenix, 2004 [= 2003]), p. 89.

³³ *Les Conseils et les Exemples Moraux* (volledige titel in noot 39), *Discours servant de préface*, fol. [é^v]: ‘cét Ouvrage de IUSTE LIPSE, à qui je fais parler nostre langue.’

³⁴ Over het belang van parateksten en hun functie bij en invloed op de interpretatie van de hoofdtekst, zie Gérard GENETTE, *Palimpsestes: la littérature au second degré* (Paris: Seuil, 1982) en Karl A. E. ENENKEL – Wolfgang NEUBER (eds.), *Cognition and the Book. Typologies of Formal Organisation of Knowledge in the Printed Book of the Early Modern Period*, *Intersections. Yearbook for Early Modern Studies*, 4 (Leiden – Boston: Brill, 2005).

³⁵ *Avertimenti et Esempi Politici* (nt. 14), p. [§ 5^v]: ‘è egli si perfetto, e si raro, che in guisa del Sole, non può contrarre minima ombra d’imperfezzione dalle nubi della mia imperfettissima traduzione.’

³⁶ *Avertimenti et Esempi Politici* (nt. 14), p. [§ 6^v]: ‘Tra la varia serie degli Esempi, che leggerai, molti non dissimili te ne suggerirà la memoria, occorsi à di nostri, ò di nostri Padri; e non pochi havrei potuto io inserirne, ma per lasciarne à te il giusto, e sottrar me alla diligenza, & anco per non trascendere i limiti dell’ officio prescrittomo, ho tralasciato; non però osservato nell’ Indice; aggiunto à quello de capi, un assai copioso per tua comodità come vedrai.’

maar ook op een bepaalde manier ontsluit. Zo heeft Pietralata lang niet alle voorbeeldfiguren opgenomen. Hij heeft ook maar enkele verwijzingen naar de meer 'theoretische tekst' van Lipsius. Soms geeft hij een algemene richtlijn met referentie naar een concreet voorbeeld. Belangrijk is ook hoe Pietralata zijn onderwerpen heeft geordend. Zo vindt de lezer bijvoorbeeld 'elettione' en 'successione' niet direct terug in de index, maar krijgt hij daarover informatie bij 'nadelen van verkiezing en opvolging' en 'redenen voor verkiezing en opvolging'. Hoewel ook Pietralata's hoofdtekst afgezien van enkele kleinere aanpassingen overeenstemt met Lipsius' *Monita*, hebben zijn nieuwe parateksten – een andere dedicatie, een nieuw voorwoord aan de lezer, enkele liminaire gedichten en vooral de rijke index – de lectuur zeker gestuurd.

Nogal verregaand waren de ingrepen van Baudoin van wie bekend is dat hij geen tegenstelling zag tussen vertaling en – zoals dat in het retorische jargon heet – vinding. Het was voor hem eerder een bijzondere en niet te minachten vorm van imitatie.³⁷ Voortdurend ziet men hem balanceren tussen het maken van een vrije vertaling en het scheppen van een nieuwe, literaire tekst.³⁸ Deze evenwichtsoefening lukte hem niet altijd even goed, want naar aanleiding van zijn versie van Philip Sidney's *Arcadia* werd hij zelfs beschuldigd van plagiaat. Dit bracht hem tot een grote klacht over het statuut van de vertaler, maar weerhield hem er toch niet van verder te doen. Het verwondert dan ook niet dat zijn versie van Lipsius' *Monita* niet al te getrouw is. Veelzeggend is om te beginnen de titel waaruit meteen blijkt welke plaats Baudoin zichzelf en Lipsius toemeet: *Le Prince Parfait, et ses qualitez les plus eminentes. Avec des conseils et des exemples Moraux et Politiques. Tirez des Oeuvres de Iuste-Lipse, et des plus celebres Autheurs anciens et modernes, qui ont écrit de l'Histoire universelle. Par I. Baudoin.* Hij stelt het werk voor onder een nieuwe titel (*Le Prince Parfait*) en noemt Lipsius slechts als één van de auteurs die aan de basis ervan lig-

³⁷ PLAZENET, 'Écrivain et honnête homme' (nt. 9), p. 53: 'Comme le marque clairement sa lettre à Jean de Lannel, Baudoin n'oppose pas traduction et invention, mais les considère comme des activités complices et conciliables. La traduction est pour lui une forme particulière et respectable de l'imitation.' Plazenet citeert hier ook de tekst van de brief: 'De cette façon je tâcheray de monstrier combien est ridicule l'opinion de plusieurs, qui croient que traduire, et faire de son invention soient deux choses incompatibles.'

³⁸ Emmanuel BURY, 'Trois traducteurs français aux XVIe et XVIIe siècles: Amyot, Baudoin, D'Ablancourt', *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 3 (1997), 361-371, p. 364: 'Baudoin se fait l'écho d'une crise du genre, qui porte justement sur la délimitation délicate entre traduction libre et création littéraire.' Vgl. PLAZENET, 'Écrivain et honnête homme' (nt. 9), p. 60: 'Il recrée un équivalent français de l'original.'

gen. Opmerkelijk is ook dat hij spreekt over *exemples moraux* terwijl in het Latijn alleen *exempla politica* te lezen staat. Wat Baudoin presenteert, is de perfecte vorst met uitsluitend aandacht voor zijn uitmuntende kwaliteiten. Ondeugden (*vitia*) komen niet aan bod, hoewel Lipsius die ook had aangekondigd op het voorblad (*qui virtutes et vitia Principum spectant*). Afgaande op de titel is Baudoins tweede editie van zijn vertaling betrouwbaarder. Die publiceert hij als *Les Conseils et les Exemples Moraux et Politiques de Iuste Lipse*, met daarna een opsomming van alle kwaliteiten die besproken zullen worden.³⁹

In *Le Prince Parfait* heeft Baudoin de dedicatiebrief voor aartshertog Albrecht vervangen door een opdracht aan de Franse koning en heeft hij een nieuw ‘discours servant de preface’ toegevoegd. De brief aan de lezer ontbreekt, maar in plaats daarvan vinden we een *advertissement* waaruit veel te leren valt over Baudoins opzet:

Deze opmerkingen over het gedrag van de vorst zijn, zoals u weet, Lezer, overgenomen uit wat de gevierde JUSTUS LIPSIUS er in het Latijn over heeft geschreven onder de titel *Politieke aanmaningen en voorbeelden*. Ik weet wel dat er al iets in het Frans verschenen is, lang geleden. Maar ik heb met reden een ander gezicht gegeven aan dit werk, waarvan ik de orde heb veranderd en zelfs achterwege gelaten wat naar mijn mening niet binnen mijn onderwerp paste. Dit zal ervoor zorgen – ik ben ervan overtuigd – dat de lectruur van dit werk minder saai zal zijn. De fouten moet u me maar vergeven.⁴⁰

Hij is zich ervan bewust dat een Franse vertaling al eerder het licht gezien heeft, maar die voldoet blijkbaar niet aan zijn smaak. Hij wilde Lipsius’ *Monita* in een nieuw jasje presenteren, omdat het werk in zijn originele vorm op sommige plaatsen kennelijk saai was. En hij heeft inderdaad grondig ingegrepen in de tekst. Volgende tabel maakt in een oogopslag duidelijk hoe hij de hoofdstukken heeft herschikt. In de eer-

³⁹ De volledige titel luidt: *Les Conseils et les Exemples Moraux et Politiques de Iuste Lipse, Où il est traité De la Principauté. Des exemples des Princes. De la Religion. De la Predestination. De la Conscience. De la Probité. De la Constance. De la Prudence. De la Justice Divine. De la Justice du Prince à l'égard de ses sujets. De la Clemence. De la Foy. De la Modestie. De la Majesté. De la Continence. De la Patience. De la Generosité. Dernier Ouvrage de seu Monsieur Baudouin, Historiographe de France* (Paris: Cardin Besongne, 1653).

⁴⁰ *Le Prince Parfait* (nt. 12), *Advertissement*: ‘Ces Observations sur la conduite du Prince, sont tirées, comme vous scavez, Lecteur, de ce qu’en a escrit en Latin le celebre IUSTE-LIPSE, souz le titre de Conseils et d’Exemples Politiques. Je scay bien qu’il s’en est déjà veu quelque chose en Frainçois, il y a fort long-temps. Mais i’ay donné par raison tout une autre face à cét Ouvrage, dont i’ay changé l’ordre, et retranché mesme ce qui m’a semblé n’estre pas de mon sujet; Ce qui vous rendra, je m’asseuré moins ennuyeuse la lecture de ce Livre, dont vous excuserez, s’il vous plaist les fautes.’

ste kolom staan de kapitels uit Baudoins vertaling met daarnaast de corresponderende uit het origineel:

De la principauté	2, 1 – De principatu (Over alleenheerschappij)
Des exemples des princes	2, 7 + 2, 8 – De fine principatus + De exemplis principum (Over het doel van alleenheerschappij + Over voorbeelden van heersers)
De la religion	1, 2 – De religione (Over godsdienst)
De la prédestination	1, 5 – Fatum considerandum, credendumque esse (Het lot moet in rekening genomen wor- den en geloofd worden)
De la conscience	1, 6 – De conscientia (Over het geweten)
De la probité	1, 7 – De probitate et constantia
De la constance	(Over rechtschapenheid en standvastigheid)
De la prudence	1, 8 – De prudentia (Over politieke door- tastendheid)
De la iustice	2, 9 – De iustitia (Over rechtvaardigheid)
De la iustice divine	2, 11 – De iustitia divina (Over goddelijke rechtvaardigheid)
De la clemence	2, 12 – De clementia (Over clementie)
De la foy	2, 13 – De fide (Over trouw)
De la modestie	2, 14 + 2, 15 – De modestia in sensu + De modestia in cultu (Over nederigheid in gedachten + Over eenvoud in voorkomen)
De la maiesté	2, 16 – De maiestate (Over verhevenheid)
De la continence	2, 17 – De castitate* (Over kuisheid)
De la patience	2, 17 – De patientia** (Over verdraagzaam- heid)

Op basis van dit overzicht wordt ook duidelijk dat verschillende hoofdstukken simpelweg onvertaald bleven, met name die over de ondeugden en die die theoretischer aspecten behandelen:

- 1, 1 – In sermonem et rem ingressio (De aanleiding tot het gesprek en het onderwerp)
- 1, 3 – De superstitione (Over bijgeloof)
- 1, 4 – De impietate (Over goddeloosheid)

- 2, 2 – In eo viros faeminis praeferendos et has vix feliciter imperare (Daarbij moeten mannen verkozen worden boven vrouwen, want zij regeren amper voorspoedig)
- 2, 3 – De electione (Over verkiezing)
- 2, 4 – De successionem (Over opvolging)
- 2, 5 – De fraude et vi (Over bedrog en geweld)
- 2, 6 – De principum inclinatione (Over de veranderlijkheid van heersers)
- 2, 10 – De legibus (Over de wetten)

Gezien deze grondige ingrepen is het ook niet verbazingwekkend dat Baudoin een nieuwe index toevoegde. In *Le Prince Parfait* is hij zo eerlijk geweest deze aanpassingen aan te kondigen in het *advertissement*, maar in de tweede editie ontbreekt dit – evenals de opdrachtbrief aan de koning – waardoor de lezer geen aanwijzing meer heeft waaruit blijkt dat dit niet Lipsius' oorspronkelijke vorstenspiegel is.

Gelijkaardige ingrepen treffen we aan in de Poolse vertaling van Wojciech Baczyński. Hij biedt een aan Potemkin gerichte opdrachtbrief, de hoofdtekst en een inhoudstafel, maar heeft verschillende hoofdstukken niet overgenomen:

- 1, 1 – In sermonem et rem ingressio (De aanleiding tot het gesprek en het onderwerp)
- 1, 3 – De superstitione (Over bijgeloof)
- 1, 6 – De conscientia (Over het geweten)
- 2, 6 – De principum inclinatione (Over de veranderlijkheid van heersers)
- 2, 8 – De exemplis principum (Over voorbeelden van heersers)
- 2, 10 – De legibus (Over de wetten)
- 2, 11 – De iustitia divina (Over goddelijke rechtvaardigheid)
- 2, 16 – De maiestate (Over verhevenheid)
- 2, 17 – De castitate (Over kuisheid)

Volledigheid was kennelijk geen streefdoel. Ook een aantal *monita* komen niet aan bod, waaronder:

- 1, 2, 4 – Sacrorum antistites aut administros honorandos, audiendos esse (Priesters en andere dienaars van het heilige moeten geëerd en gehoord worden)
- 1, 5, 4 – Regna a Deo et Reges temperari (Koninkrijken en koningen worden door God beteugeld)
- 2, 1, 1 – Antiquissimum hunc esse (Dat dit [monarchie] de oudste [staatsvorm] is)
- 2, 1, 2 – Communissimum hunc esse (Dat dit [monarchie] de meest gemeenschappelijke [staatsvorm] is)
- 2, 4, 3 – Patruum, aut fratris filium, varie praeferrari (Nu eens wordt een oom, dan weer een zoon van een broer verkozen)

Wat de basis vormde voor Baczyński's selectie is niet duidelijk. Hoe dan ook wijkt zijn tekst in belangrijke opzichten af van Lipsius' origineel zodat de vraag gesteld kan worden in welke mate dit nog de *Monita* is, net zoals dat ook voor Baudoins vertaling geldt.

De Russische vertaling van Kokhanovskij ten slotte is evenmin een getrouwe weergave van het Latijn, maar in een ander opzicht dan de voorgaande.⁴¹ Het is een tamelijk vrije vertaling die tot doel had de politieke voorbeelden en aanmaningen toegankelijk te maken voor diegenen die geen Latijn kenden. Zoals gezegd had Kokhanovskij het vertaalwerk in de eerste plaats op zich genomen vanwege de historische waarde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij aan de eigenlijke tekst een 'lof op de geschiedenis' liet voorafgaan. In het voorwoord tot de lezer legde hij uit dat het niet zijn bedoeling was Lipsius *verbatim* na te volgen. De humanist was niet altijd even duidelijk geweest, had de zaken meer dan eens te bondig geformuleerd en – erger nog – had soms een loopje genomen met de waarheid. Dat was voor Kokhanovskij volkomen ontoelaatbaar. De verhalen moesten duidelijk, helder en bovenal waar zijn. Daarom was hij in een aantal gevallen niet alleen wat wijdlopiger en legde hij verhalen uit. Hij kortte lange stukken ook in en schrok er niet voor terug om indien nodig verhalen te schrappen. In plaats daarvan voegde hij er nieuwe toe, meestal uit het oeuvre van Titus Livius. Hoezeer hij ook sleutelde aan de stijl en de voorbeelden van de *Monita*, aan het concept en de algemene theorie van Lipsius veranderde hij niets.

4. BESLUIT

Verschillende vertalers, bekende en minder bekende, professionele en niet-professionele, hebben zich gewaagd aan een volkstalige versie van Lipsius' *Monita et exempla politica*. Ze gingen daarbij niet altijd even getrouw te werk, maar durfden ingrijpende wijzigingen doorvoeren door stukken weg te laten, te herschikken en zelfs te verduidelijken. Hun versie stemde zeker niet altijd overeen met het origineel. Ze hadden allen hun eigen bedoelingen en plaatsten Lipsius' vorstenspiegel in een nieuwe context. Bijna alle vertalers zorgden voor nieuwe geadresseerden en bijhorende parateksten. Daarin lichtten ze vaak hun werk toe en presenteerden ze de *Monita* op een eigen manier. Dat hun bedoelingen niet altijd strookten met die van Lipsius bleek meer dan

⁴¹ Zie hierover NOVIKOVA, 'Lipsius in Russia' (nt. 16), pp. 129-133.

eens. In welke mate de aanpassingen even drastisch zijn als degene die Hobbes zelf in zijn eigen vertaalwerk doorvoerde, is een andere vraag. Vast staat dat de vertalingen van de *Monita et exempla politica* niet zonder meer beschouwd kunnen worden als volkstalige versies van een Latijns origineel. Hun geschiedenis levert stof voor een ander verhaal.